

А.В.Тумашов

“ХОЛОДНА ВІЙНА” І ЇЇ НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ АТМОСФЕРУ В 60–80 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

© Тумашов А.В., 2000

Розглянуто політику “холодної війни” та її негативний вплив на міжнародну атмосферу в 1960–1980 рр. ХХ ст.

The paper deals with “cold war” politics and its negative influence on the international atmosphere in the 1960–1980 s.

Історики, політологи, журналісти в різних країнах світу продовжують розмірковувати над причинами і наслідками “холодної війни”, яка впродовж другої половини ХХ століття отруювала міжнародний клімат на всій нашій планеті.

Дослідники з західних країн продовжують покладати головну вину за виникнення “холодної війни” та її руйнівні наслідки для багатьох країн Європи, Азії, Африки, Латинської Америки виключно на Радянський Союз, міжнародний комуністичний рух. “Холодна війна” з притаманними їй масовими “антикомуністичними акціями” видавалася і видається як вимушена відповідь “вільного світу” на “комуністичні загрози”.

Відомо, що в численних наукових, популярних працях, виданих свого часу в СРСР, відповідальність за виникнення “холодної війни”, загострення протисторства між країнами соціалізму і капіталізму покладалася на Сполучені Штати Америки, на НАТО, які начебто прагнули до світового панування, винайдення засобів протидії “комуністичним загрозам”. Здебільшого ця точка зору переважає у більшості праць, які останнім часом з’явилися в Росії.

Розвал СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, отже, формальне усунення однієї з вагомих причин, що породили виникнення “холодної війни”, дозволять більш об’єктивно і неупереджено вивчити причини виникнення і руйнівні наслідки холодної війни. Це важливо насамперед для з’ясування історичної правди. Але ще більш важливо з’ясувати всю правду про причини виникнення, характер, особливості, перебіг “холодної війни”, її вражаючі наслідки. І це необхідно для того, щоб зробити ґрунтовні висновки з наслідків протисторства сил соціалізму і капіталізму, виробити запобіжні заходи до попередження політичної, військової конфронтації у світі, розв’язання будь-яких майбутніх конфліктів мирними засобами, шляхом переговорів, досягненням компромісу чи у крайньому випадку за допомогою миротворчих сил ООН чи НАТО.

Більшість об’єктивних дослідників сходяться на тому, що однією з головних причин “охолодження” взаємин між СРСР і США – колишніми союзниками і партнерами по антигітлерівській коаліції в роки Другої світової війни – була своєрідна дестабілізуюча зовнішня політика СРСР у перші післявоєнні роки, небезпідставно розцінена на Заході як політика, спрямована на утвердження свого впливу в країнах Східної і Центральної Європи, як спроба заявити про своє прагнення до завоювання силою світового чи загальноєвропейського лідерства.

Колишніх західних союзників СРСР по спільній боротьбі проти фашизму насторожувало те, що у країнах Східної Європи – Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Румунії, Болгарії, Албанії, Югославії, де опинилися радянські війська, що брали участь у боях за визволення цих країн від фашистських окупантів, поступово формувалася влада “народних фронтів”, влада “народної демократії”. Цю нову форму державної влади очолили лояльні до КПРС комуністичні партії. Турбувало те, що керівництво цих країн намагалося сліпо копіювати досвід КПРС у будівництві державного ладу. І це означало, що виникла реальна загроза втрати демократичних традицій на значній частині європейського континенту, відкривався шлях до встановлення тоталітарних режимів з притаманними їм репресіями, обмеженням прав і свободи громадян.

Отже, в Європі виникла нова серйозна загроза – на цей раз загроза комунізму.

Здавалося, що успішне випробування атомної зброї в США, що володіла нею, монополюю, призупинить комуністичний рух на захід Європи. Однак політичне протистояння двох систем не тільки не послабшало, а навпаки, зросло, набуло нових масштабів.

Відома промова У. Черчілля у Фултоні 5 березня 1946 року, в якій впливовий політичний діяч Великобританії закликав “вільний світ” до захисту від загрози зі Сходу, стала своєрідним початком “холодної війни”. Посеред Європи опустилася залізна завіса, яка на довгі роки розділила Європейський континент на два ворогуючі табори [3, с.246].

12 березня 1947 року президент США Г.Трумен звернувся до конгресу США з викладом своєї доктрини, яка була спрямована на активне стримання “російської експансії” у світі, і зокрема, в Європі, її завданням було не допустити подальшого територіального розширення СРСР, тобто стримати “радянську експансію і агресію” на тодішніх кордонах радянського блоку [3, с.249; 2, с.413].

Концепція “стримування” була спрямована насамперед на зміцнення власних оборонних позицій США у Західній Європі і далі на Близькому Сході, в Азії та інших частинах світу, де тільки СРСР намагався поширювати свій вплив. У цьому плані Вашингтон провів низку зовнішньополітичних, економічних та військових заходів, що мали на меті створення військових баз, оборонних альянсів проти СРСР та економічну стабілізацію і посилення економічний розвиток своїх союзників. Внаслідок гострої економічної кризи в Західній Європі і поширення комуністичних рухів необхідними були насамперед економічні заходи, які й привели до розробки плану тодішнього Держсекретаря США Маршалла. Власне сам “план Маршалла”, проголошений у червні 1947 р. і формально відомий як “Програма європейської відбудови”, логічно випливав з “доктрини Трумена”. Його завданням було відбудувати економіку країн Західної Європи і тим самим створити необхідні передумови для виходу з економічної кризи, ефективного функціонування економіки, забезпечення загального добробуту і нормального життєвого рівня населення [3, с.252–254; 2, с.415; 4, с.408–409].

СРСР справжнім завданням “плану Маршалла” вважав створення міцної економічної бази для подальшої розбудови збройних сил західноєвропейських країн, які загрожуватимуть Радянському Союзові, опираючись на збройні сили США. Іншими словами, це мав бути перший вал американської воєнної системи, на допомогу США мали прийти розташовані в Європі військові бази та ВМФ, і що найважливіше – повітряна стратегічна армада, оснащена атомною зброєю.

До речі, негативна реакція СРСР тільки сприяла швидкому прийняттю “плану Маршалла”. На конференції в Парижі (12–17 липня 1947 р.) 16 західноєвропейських держав

(пізніше до них приєдналися Західна Німеччина, вільна територія Трієст, гоміньданівський Китай) схвалили “план Маршалла”. Тобто, відбувся поділ Європи на антагоністичні табори: країн-членів Організації європейського економічного товариства та сателітів Радянського Союзу, які в 1949 р. створили Раду Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Після утворення економічного союзу визріли умови для політичної та економічної інтеграції європейських країн [3, с.257].

Спровокована Радянським Союзом “Берлінська криза” прискорила процес створення військово-політичного блоку західних держав. США відмовилися від своєї традиційної політики позаблокової держави у мирний час і почали активно готувати майбутній союз, розгорнули дипломатичну діяльність у пошуку його потенційних членів. США висунули ідею створення союзу Європейських держав за участю США і Канади.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні представниками 12 держав (США, Канада, Великобританія, Франція, Бельгія, Голландія, Люксембург, Італія, Португалія, Данія, Норвегія, Ісландія) був підписаний Північноатлантичний пакт (діяльність НАТО розпочалася з 24 вересня 1949 р.), пізніше учасниками НАТО стали Греція, Туреччина, ФРН та Іспанія [3, с.266; 2, с.435–442].

Важливо належним чином оцінити подальший перебіг подій. 23 травня 1949 р. було проголошено Федеральну Республіку Німеччини. У відповідь – 7 жовтня 1949 р. на території, де окупаційні функції виконували Радянські війська, була проголошена Німецька Демократична Республіка.

Підписання Північноатлантичного пакту розкрутило спіраль “холодної війни”, яка на початку 50-х років досягла свого апогею. У жовтні 1949 року радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з Югославією, чий лідер Й.Тіто ставав все більше незалежним від СРСР. В країнах “народної демократії” були проведені широкомасштабні репресії проти “ворогів держави”. Це повинно було ще тісніше прив'язати країни Східної Європи до СРСР, зміцнити їх єдність перед “імперіалістичною загрозою”. Влітку 1949 р. перемога комуністів на чолі з Мао Цзе-Дуном зміцнила позиції СРСР у Китаї. Це відкривало Москві перспективи поширення впливу на країни Південно-Східної Азії.

Головною проблемою європейської політики залишалася інтеграція ФРН у НАТО. Радянський Союз здійснив кілька безуспішних спроб змусити західні країни підписати договори з демілітаризованою і нейтральною Німеччиною. Проте у жовтні 1954 р. за “Парижськими угодами” ФРН стала повноправним учасником НАТО і набула право на власні збройні сили.

Щойно у травні 1955 р. стало відомо про ратифікацію “Парижського договору”, СРСР негайно – 7 травня – розірвав англо-радянську (1942 р.) та франко-радянську (1944 р.) угоди. Потім у Варшаві з 11 по 14 травня 1945 р. відбулася конференція Східного блоку. Закінчилася вона підписанням 14 травня Договору про дружбу, співпрацю та взаємодопомогу восьми країн (СРСР, Польща, Чехословаччина, Східна Німеччина, Румунія, Болгарія, Албанія, Угорщина) [3, с.420].

Це не змінило співвідношення сил у Європі. Проте було закріплено відносини між СРСР і східноєвропейськими країнами, а також легалізовано присутність радянських військ у цьому регіоні.

Утворення Організації Варшавського Договору остаточно закріпило поділ народів світу на дві ворогуючі системи, боротьба між якими тривала впродовж майже всієї другої половини ХХ століття.

“Холодна війна” поступово набула непримиренного характеру, гігантських масштабів, охопивши значну кількість країн всіх континентів, всі найважливіші сфери суспільної діяльності – політичну, економічну, соціальну і особливо, військову й ідеологічну.

Кожна з ворогуючих сторін намагалася скористатися мінімально сприятливою геополітичною ситуацією для зміни світового балансу на свою користь, для всебічного нарощування військової могутності, переконання народів світу в “агресивності”, “завойовницьких намірах” протилежної сторони. Нечуваної гостроти набула “психологічна війна”. Її натхненники та організатори робили все, щоб “одурити” населення своїх країн і завоювати симпатії і підтримку населення в країнах за “залізною завісою”.

Як показує нинішній об’єктивний і неупереджений аналіз, вихідні, базові позиції обох ворогуючих сторін у “холодній війні” були діаметрально протилежними. Країни Заходу – США, країни НАТО, інших військово-політичних угруповань – намагалися протидіяти глобальному наступові сил комунізму.

В свою чергу, сили світового комунізму прагнули будь-якою ціною розширити межі свого впливу, максимально потіснити позиції “світового імперіалізму”. Це супроводжувалось роздуванням антиімперіалістичного національно-визвольного руху, посиленням руйнівних дій комуністичних партій, підштовхуванням незадоволених прошарків населення до соціальних заворушень, страйків, антиурядових виступів. Там, де ця тактика спрацювала, настала чорна тоталітарна доба з притаманними їй диктатурою, насильством, обмеженням прав і свобод людини.

Зрозуміло, що найбільш непримиренними були військова та ідеологічна ділянки протиборства. Обурювало, що з трибун високих офіційних -міжнародних чи національних – конференцій, з’їздів, нарад представники, лідери обох ворогуючих сторін полум’яно закликали до мирного співіснування, до розрядки міжнародного напруження в ім’я відвернення загрози нової світової війни, взаємного роззброєння, взаємних компромісів, відновлення колишньої довіри і співпраці. Насправді все було не так.

Найзапекліше протиборство – і це можна було передбачити – між СРСР і США, між Організацією Варшавського Договору і НАТО розгорнулося у військовій галузі, в прагненні будь-що досягти переваги в розбудові наступальних озброєнь, що могло б вплинути на подальші наслідки протиборства двох систем. Небезпека для світової цивілізації полягала в тому, що суперництво в цій галузі зосередилося головним чином на удосконаленні атомної зброї та засобів їх доставки.

Гонка озброєнь дошкульно вдарила по національних інтересах всіх без винятку країн – учасниць Варшавського Договору, які вносили чималий, часто руйнівний для себе внесок у розбудову ініційованого Радянським Союзом військово-промислового комплексу. Це обумовлювало невідворотні гостроконфліктні політичні процеси, керувати якими правлячі компартії виявилися безсилими. Наприкінці 80-х років стало зрозуміло, що військове протиборство США – СРСР, НАТО і Організації Варшавського Договору безнадійно програне для країн соціалізму.

Але “холодна війна”, як уже відзначалося, охоплювала й інші важливі ділянки міжнародного життя. Відомо, що в 60–70 роках нашого століття в країнах Азії, Африки, Латинської Америки розгорнувся могутній національно-визвольний рух. Радянський Союз та інші соціалістичні країни, зокрема Китай і Куба щедрою військовою, економічною підтримкою, поставкою новітньої військової техніки, підготовкою у своїх військових закладах військових, партійних кадрів сприяли закріпленню антиімперіалістичної спрямо-

ванності цих національно-визвольних рухів. Тому не дивно, що, скажімо, в Нікарагуа, Бірмі, Гані, Малі, Ефіопії, Анголі, Алжирі, Гвінеї, Конго (зі столицею Браззавіль) та деяких інших країнах, уряди, що утворилися в результаті національно-визвольних революцій, обрали шлях “соціалістичної орієнтації” [3, с.591–602, 647].

Керівництво СРСР, лідери КПРС, міжнародного комуністичного руху не раз прилюдно заявляли, що розрядка не означає і не може означати заморожування процесів історичного розвитку, що вона не є охоронною грамотою для “прогнилих режимів” і не дає “індульгенції” на право придушення справедливої боротьби народів за своє національне визволення, яка об’єктивно набула антиімперіалістичної спрямованості.

Лідери західних країн добре знали про щедрю “інтернаціональну” допомогу національно-визвольним, антиімперіалістичним рухам з боку СРСР, міжнародного комуністичного руху та розцінювали її як сприяння міжнародному тероризмові.

Реакція правлячих кіл США, країн НАТО на нові підбурювальні акції, “комуністичні загрози” була рішучою і однозначною – великомасштабні регіони світу були оголошені зонами “життєвих інтересів США”. Діяльність НАТО поширювалась в районі Південної Атлантики, створювалося нове військово-політичне угруповання у районі Перської затоки, формувалися спеціальні “ударні сили” США у Карибському басейні; спостерігається розширення прямої американської військової присутності на Близькому Сході, створення корпусу швидкого реагування, який мав використовувати для підтримання миру і безпеки в різних регіонах світу, різке зростання американської військової активності в Індійському океані, розширення військової допомоги Пакістану і відкрита підтримка на його території афганської опозиції.

Весь цей комплекс заходів спрямовувався на протидію соціальним, революційним перетворенням, що відбувалися в країнах 3-го світу за підтримки СРСР та інших соціалістичних країн. Ці заходи – це треба відверто визнати – досягли своєї мети. З часом настало розчарування із “соціалістичної орієнтації”. З точки зору об’єктивних політичних, економічних, соціальних передумов вона виявилась явищем абсолютно необґрунтованим, авантюричним, хоч обійшлася ця авантюра для СРСР в десятки мільярдів доларів. Єгипет, Бірма, Гана, Малі, Нікарагуа, Чілі, Лівія, Індонезія і інші колишні країни “соціалістичної орієнтації” самостійно обрали новий незалежний шлях подальшого розвитку і перестали бути чинником активної підмоги Радянському Союзу у “холодній війні” проти “світового імперіалізму”.

Одна з провідних ділянок “холодної війни” – “психологічна війна”. Виграш у цій війні важив дуже багато. Застосовуючи методи маніпулювання громадською думкою, психологічного впливу на людей, можна було в привабливішому вигляді зобразити існуючий державний лад, показати його переваги, переконати у доцільності і виправданості тієї внутрішньої і зовнішньої політики, яку проводив національний уряд і навпаки, переконувати людей у підступності тієї політики, яку проводили країни – противники.

Відомо, що у післявоєнні роки, виявляючи відверту зацікавленість у повному роз’єднанні сил на світовій арені, послабленні позицій світового імперіалізму, радянське політичне керівництво розгорнуло безпрецедентну за масштабами ідеологічну війну, покликану довести:

По-перше, історичну приреченість світового капіталізму, його агресивність, антигуманну сутність, кризу буржуазного світогляду, моралі. У спотвореному вигляді зображався буржуазний спосіб життя – в своїй основі “бездуховний, аморальний”.

По-друге, як істинні, глибоко наукові зображалися догми марксизму-ленінізму, всіма засобами наївні слухацькі аудиторії переконувалися в “перевагах” соціалізму, радянського способу життя. В ідеалізованій формі зображалися миролюбні цілі радянської зовнішньої політики, привабливою подавалася для людей праці внутрішня політика КПРС. Замовчувалася або в перекрученому вигляді подавалася правда про злочини тоталітарного радянського режиму – голодомори, масові репресії, обмеження демократії, прав і свобод громадян. Робилися спроби переконати зарубіжні аудиторії у “миролюбній” зовнішній політиці Союзу РСР, його щирому прагненні відвернути загрозу нової світової війни, зображалась “агресивність” американського імперіалізму.

Використовувались такі прийоми, як дезінформація, спотворення правди, домисли та інші.

Природньо, протидією пропагандистських центрів західних країн, зокрема США, було розгортання ідеологічного контрнаступу під узагальнюючими гаслами антикомунізму.

Враховуючи загрозливий характер наступу комуністичних сил, уряди, спецслужби, засоби масової інформації провідних західних країн проводили широкомасштабні акції по підриву позицій комуністичного фронту у світі.

По-перше, планувалося викликати дестабілізуючий стан на території СРСР та інших соціалістичних країн підтриманням внутрішніх рухів опору комуністичним режимам, націоналістичного підпілля в Україні, Білорусі, прибалтійських республіках, Польщі, Албанії, Румунії, активізацією діяльності різного роду зарубіжних антикомуністичних організацій, блоків, центрів. Значні зусилля спрямовувалися на послаблення ідейно-моральних позицій КПРС та інших правлячих компартій потужною викривальною радіопропагандою (дії радіостанцій “Свобода”, “Вільна Європа” тощо), друкованої пропаганди і т.д.

По-друге, були передбачені і здійснені заходи для підриву позицій прокомуністичних урядів в країнах 3-го світу, які прийшли до влади в результаті комуністичних змов чи заколотів. Особливі зусилля спрямовувалися на те, щоб не допустити поширення національно-визвольних рухів під комуністичними гаслами.

По-третє, планувалося нейтралізувати широкомасштабну антиімперіалістичну пропаганду організацією власних антикомуністичних акцій: підтримкою антикомуністичних пропагандистських центрів, наукових установ, видавців, журналістів, міжнародних пропагандистських кампаній, розвитком міжнародних антикомуністичних демократичних об'єднань профспілок, жінок, студентської молоді тощо.

По-четверте, проводилися інтенсивні і досить ефективні заходи по розвінчанню комуністичної пропаганди, ідей комунізму, зокрема серед молоді, інтелігенції, військово-службовців.

Найбільш ефективною виявилася антикомуністична пропаганда в 90-ті роки. Саме в цей час сформувалися потужні антикомуністичні фронти в Польщі, Угорщині, Болгарії, Албанії, в Україні, в республіках Прибалтики. Репресії не призупинили розростання широкомасштабного дисидентського руху в СРСР. В його рядах опинилися відомі вчені, політики, представники студентської молоді. Започаткована М.Горбачовим “перебудова” не врятувала соціалістичного ладу в СРСР.

З розвалом Союзу РСР, ліквідацією комуністичних режимів у країнах Центральної і Східної Європи, нормалізацією стосунків з демократичним світом припинилась і “холодна війна”, яка впродовж багатьох десятиліть тримала в напрузі весь європейський континент, а

то й усю планету. Настала доба налагодження рівноправних добросусідських відносин і співпраці між народами всього світу, а саме поняття “холодна війна” відходить в забуття.

1. *Варшавський Договір: історія і сучасність* / Под общ. ред. П.Г.Лушева. – М., 1990. – 256 с. 2. *Дюррозель Жан-Батіст. Історія дипломати від 1919 року до наших днів* / Пер. з фр. Є.Марічева, Л.Погорєлової, В.Чайковського. – К., 1995. – 903 с. 3. *Історія дипломатії* / Под ред. А.А.Громыко и др. – М., 1974. – Т.5. – 750 с. 4. *Киссинджер Г. Дипломатія* / Пер. с англ. В.В.Львова. – М., 1997. – 848 с. 5. *Корниенко Г.М. Холодная война: Свидетельство не участника.* – М., 1995. – 288 с. 6. *Степанова О.Л. Холодная война: Междунар. отношения.* – М., 1982. – 192 с.

І.М.Стасюк

“САМВИДАВ” В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ 1960–1970-х РОКІВ

© Стасюк І.М., 2000

З’ясовується місце та роль “самвидаву” в українському національному русі 1960–1970-х років. Проаналізовані причини його зародження, способи розповсюдження, етапи розвитку, дається характеристика частини “самвидавної” літератури.

This article is dedicated to the role and place of “samvydav” in Ukrainian national movement of 1960–1970. The reasons of its origin and extension were analyzed. The stages of the “samvydav” development are considered in this paper as well as a definite part of “samvydav” literature has been characterised.

Впродовж 1960–1970-х років невід’ємною частиною національного руху в Україні був “самвидав”. Його поява і тривале існування були спричинені декількома факторами. Насамперед самою природою СРСР – держави тоталітарного типу, де контролювались всі сфери суспільного життя. Саме держава створила умови для виникнення та розвитку “самвидаву”, монополізувавши право на свободу слова. І саме держава спричинилась до появи на Україні нової генерації борців за порятунок нації, її духовності та культури – шістдесятників (дисидентів), які, не маючи змоги реалізувати себе офіційним шляхом, почали творити поза його межами. В результаті виникла продукція, яка отримала назву “самвидав”. Цим терміном називали будь-які літературні або публіцистичні твори, листи, петиції, заяви, документальні матеріали і т.п., що виготовлялись без допомоги державних видавництв та без дозволу цензури.

Написані від руки, надруковані на друкарських машинках, перефотографовані з плівок “самвидавні” матеріали передавались з рук у руки “надійним” людям, які, в свою чергу, поширювали їх серед своїх родичів, близьких знайомих, друзів, роблячи таким чином процес стихійним та неконтрольованим. Оскільки матеріали “самвидаву” розповсюджу-